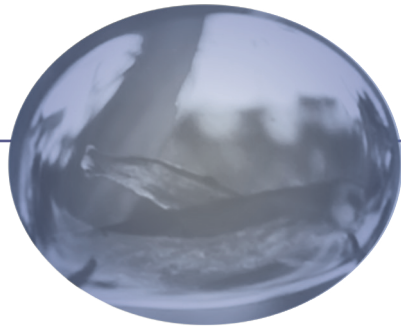

Robert Grzywacz SJ

Świadek przekonań – podmiot sumienia

Paul Ricoeur i filozofia świadectwa

Świadek przekonań – podmiot sumienia

Paul Ricoeur i filozofia świadectwa

Robert Grzywacz SJ

Świadek przekonań – podmiot sumienia

Paul Ricoeur i filozofia świadectwa

KRAKÓW 2020

Robert Grzywacz SJ

Akademia Ignatianum w Krakowie

 <https://orcid.org/0000-0001-8353-6238>

 robert.grzywacz@ignatianum.edu.pl

© Copyright by Robert Grzywacz, 2020

Recenzent: ks. dr hab. Maciej Bała, prof. UKSW

Opracowanie redakcyjne: Piotr Łozowski

Projekt okładki: Agnieszka Gogola

ISBN 978-83-8138-157-4 (druk)

ISBN 978-83-8138-377-6 (on-line, pdf)

<https://doi.org/10.12797/9788381383776>

Publikacja sfinansowana przez Wydział Filozoficzny
Akademii Ignatianum w Krakowie

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków

tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43

e-mail: publishing@akademicka.pl

Księgarnia internetowa: <https://akademicka.com.pl>

*Krzysztofowi Janowi Pawłowskiemu,
którego nieocenione zachęty
wpłynęły na obecny kształt tej książki*

Spis treści

Wprowadzenie	11
Rozdział 1. Zagadnienia metodologiczne w ujęciu diachronicznym i synchronicznym	21
1.1. W kręgu metodologicznych inspiracji myśli Paula Ricoeura	24
1.1.A. Paul Ricoeur a filozofia refleksji	25
A) Nowożytnie formowanie się filozofii refleksji a Ricoeurowskie nawiązania	25
B) Wpływ Jules'a Lacheliera, Jules'a Lagneau i Jeana Naberta	34
1.1.B. Inspiracje ze strony filozofów egzystencji: Gabriela Marcela, Karla Jaspersa i Sorena Kierkegaarda	42
1.1.C. Ricoeurowski „dobry użytek” z fenomenologii	49
A) Konfrontacja z dziełem Edmunda Husserla	50
B) Ricoeur w dyskusji z fenomenologią hermeneutyczną Martina Heideggera	59
1.1.D. W stronę fenomenologii hermeneutycznej	68
A) Oddziaływanie Wilhelma Diltheya	70
B) Od hermeneutyki tradycji Hansa-Georga Gadamera do hermeneutyki krytycznej	75
1.2. Ricoeurowska koncepcja rozumu praktycznego	83
1.2.A. Rozum w sferze działania	84
1.2.B. Hermeneutyka wobec retoryki i poetyki	90
1.2.C. Hermeneutyczne „koło” potrójnej <i>mimesis</i>	95
1.2.D. Poświadczenie – pewność osiągalna w hermeneutyce siebie (sobości)	99
1.3. Podsumowanie i wnioski	105

Rozdział 2. Ricoeurowska teoria dyskursu	109
2.1. Pojęcie dyskursu w pismach Paula Ricoeura na tle innych współczesnych koncepcji	110
2.1.A. Wybrane współczesne ujęcia dyskursu	112
2.1.B. Poglądy Paula Ricoeura na dyskurs	115
2.2. Semantyka dyskursów poetyckich	129
2.2.A. Teoria metafory u Paula Ricoeura	130
2.2.B. Innowacja semantyczna w utworach narracyjnych	140
2.3. Pozasemantyczne aspekty poetyckiego znaczenia	150
2.4. Podmiot dyskursu	158
Rozdział 3. Dyskurs biblijny jako poetycki dyskurs religijnych przekonań	171
3.1. Stosunek hermeneutyki filozoficznej do hermeneutyki biblijnej	175
3.1.A. Sensowność religijnego dyskursu według Iana Ramseya i Fredericka Ferrégo	177
3.1.B. Relacja wzajemnego podporządkowania	178
3.2. Hermeneutyczna konstytucja wiary biblijnej i specyfika religijnego dyskursu Biblii	187
3.2.A. Tekst kanoniczny a wspólnota wierzących	191
3.2.B. Biblia – „obrazowa jedność” jej świata i polifoniczność tekstu	202
3.2.C. Wyrażenia graniczne	208
3.2.D. Pojęcia graniczne: „logika” nadmiaru i ekonomia daru	215
3.3. Czytelnik ukształtowany w konfrontacji ze światem Pisma	223
3.3.A. Człowiek zdolny adresatem religii	224
3.3.B. Podmiot sumienia	226
3.3.C. Czytelnik biblijnych tekstów	239
Rozdział 4. Dyskurs jako świadectwo w otwartym horyzoncie nadziei	249
4.1. Filozoficzne przybliżenia nadziei	251
4.1.A. Hermeneutyczne odczytanie Kanta	254
4.1.B. Kantowski „rdzeń” myślenia oraz jego teologiczne i filozoficzne modyfikacje	261
4.1.C. Wolność i dyskurs zgodne z nadzieją – zakres filozofii przekonań według Paula Ricoeura	269
4.1.D. Podsumowanie	276

4.2. Hermeneutyka świadectwa	280
4.2.A. Potoczne określenie przedmiotu	281
4.2.B. Świadectwo w obszarze historii, prawa i religii	284
4.2.C. Świadectwo a poświadczenie	286
4.2.D. Świadectwo wobec przykładu, symbolu i objawienia	288
4.2.E. Filozoficzna problematyka świadectwa	290
4.2.F. Trudności hermeneutyki świadectwa	300
4.3. Podmiot jako świadek	306
Rozdział 5. Dyskurs przekonań i podmiot jako ich świadek w publicznej przestrzeni uznania	345
5.1. Stosunek miłości do sprawiedliwości w przestrzeni publicznej. Przekonania, zasady sprawiedliwości i etyka dyskusji	346
5.1.A. Drogi do sprawiedliwości i jej kierowniczej roli instytucjonalnej	347
5.1.B. Paul Ricoeur wobec teorii sprawiedliwości i politycznego liberalizmu według Johna Rawlsa	356
5.1.C. Hermeneutyczna aplikacja etyki dyskusji Jürgena Habermasa a spojrzenie na religię w społeczeństwach postsekularnych – trójstronna debata: Rawls – Habermas – Ricoeur	370
5.2. Kontrowersja pomiędzy zaangażowaniem a zdystansowaniem – „schizmatyczny” wybór a praktyka przekładu, „językowej gościnności” i tolerancji	398
5.3. Ekonomia daru wobec sprawiedliwości a problem przebaczenia w sferze publicznej – egzemplaryczny przekład	407
5.4. Narracyjna tożsamość podmiotu sumienia jako świadka przekonań religijnych	415
Zakończenie	429
Literatura cytowana	439
Summary	461
Indeks osobowy	465

Wprowadzenie

Dyskusja związana z miejscem religijnych przekonań w życiu społecznym i politycznym zyskuje na intensywności w przestrzeni publicznej w Polsce. Obejmuje ona rozmaite obszary wspólnotowej koegzystencji: prawa (np. problem sądowego orzekania w sprawach obrazy uczuć religijnych czy zakresu stosowalności klauzuli sumienia), estetyki (np. kwestia granic ekspresji estetycznej, gdy sięga ona po symbole religijne, czy też skorelowany z nią, a wspomniany już problem obrazy uczuć religijnych), edukacji (np. zagadnienie obecności symboli religijnych w placówkach oświatowych, jak również znaczenia i zakresu pluralizmu światopoglądowego w programach nauczania), polityki (np. sprawa promocji określonych wartości uznanych społecznie, wyrażonych choćby w konstytucji) i inne. W tej sytuacji rzeczą wielkiej wagi wydaje się podjęcie prób jakiegoś dookreślenia miejsca religijnych przekonań w przestrzeni publicznej w demokratycznym państwie prawa. Filozoficzne poglądy Paula Ricoeura (1913–2005) zawierają jedną z takich prób, szczególnie godną uwagi z racji łączenia w jej ramach krytyki z przekonaniami.

Ricoeurowską propozycję teoretyczną odznacza duża uczciwość intelektualna, która znajduje wyraz w rygorystycznej samoświadomości metafizycznej, odróżniającej odmienne płaszczyzny prowadzonych rozważań. W szczególności francuski myśliciel przestrzega autonomii dyskursu filozoficznego i właściwego dlań porządku argumentacji, które wyodrębnia w zestawieniu z możliwymi do przyjęcia, niefilozoficznymi

źródłami filozofii (w tym religijnymi, a ściślej – biblijnymi). Właśnie możliwość filozoficznego sposobu traktowania niefilozoficznych źródeł filozofii jawi się jako kluczowe zagadnienie niniejszej pracy. Od razu jednak należy zaznaczyć granice tak zarysowanego przedsięwzięcia. Wiązą się one niewątpliwie z zawężeniem rozumienia dyskursu religijnych przekonań do dyskursu biblijnego (czy dyskursów biblijnych), co podyktowane jest doбором przykładów ze strony analizowanego autora. Zyskuje się przez to wprawdzie na konkretności rozważań, lecz traci na zakresie ich możliwej uniwersalizacji.

Mimo obecności w tytule książki pojęcia świadectwa, wiodącą w niej rolę będzie odgrywać inne pojęcie: dyskursu, w powiązaniu z pojęciem tożsamości. Taki wybór podyktowany jest wyróżnionym statusem zarówno dyskursu, jak i tożsamości w myśli Ricoeura. Można je nazwać „pojęciami-zwornikami”. Dyskurs rozumiany jest tutaj szeroko, jako znaczące zdarzenie, przynależne do sfery komunikacji społecznej. Ricoeur definiuje go następująco: „ktoś mówi coś do kogoś o czymś”. Struktura ta integruje wszystkie czynniki sytuacji komunikacji językowej: nadawcę (podmiot), odbiorcę (wymiar intersubiektywny), kontakt (medium), kod (system znaczeń), komunikat (aktualny sens wypowiedzi), kontekst (odniesienie) (Roman Jakobson). Wynika stąd interdyscyplinarny charakter prowadzonych na tym terenie badań. Uwzględniają one zarówno semiotykę, semantykę, jak i pragmatykę języka (zwłaszcza teorię aktów mowy), a kulminują w refleksji hermeneutycznej, która ma do czynienia ze zjawiskiem wieloznaczności i pochodnymi wobec niego konfliktami interpretacyjnymi. Dla Ricoeura jednakowoż tak punktem wyjścia, jak punktem dojścia filozoficznych dociekań jest człowiek jako podmiot dyskursu, który wskutek obiektywizującej konfrontacji z tekstami, tj. pisemnie utrwalonymi dyskursami, coraz lepiej rozumie samego siebie. Warunkiem owego wzrostu rozumienia jest dystans, gwarantowany przez tekstualność, w odróżnieniu od mowy bezpośredniej. Z kolei ten właśnie aspekt lepszego rozumienia samego siebie (w wymiarze indywidualnym i wspólnotowym), zapośredniczonego tekstualnie i wzbogaconego przez procedury wyjaśniające teksty, uwydatnia pojęcie narracyjnej tożsamości, odnoszone do jednostek i zbiorowości. Definiuje ono dynamiczny model tożsamości, poinstruowanej przez teksty składające się na kulturowe

dziedzictwo danej wspólnoty historycznej oraz tworzących ją indywiduów (już sama definicja sugeruje niestabilność tak pojętej tożsamości). Tytułowe pojęcia świadectwa i świadka zostaną z kolei dookreślone na bazie owych wiodących: dyskursu i narracyjnej tożsamości podmiotu. Pojęcie przekonania natomiast wskazuje na podmiotową interioryzację (przyswojenie) etyczno-moralnych określeń ludzkich działań, zobiektywizowanych w tekstach, z którymi konfrontuje się podmiot autorefleksji (czytelnik). Ta interioryzacja znajduje odzwierciedlenie w praktycznym traktowaniu siebie (w sensie drugiego sformułowania imperatywu kategorycznego w filozofii praktycznej Immanuela Kanta) wedle przyswojonych określeń. Gdy te ostatnie mają swe źródło w dyskursie biblijnym – a właściwie w biblijnych dyskursach – i treściowo przekraczają płaszczyznę etyczno-moralną, podmiot przekonań staje się podmiotem wiary w sensie biblijnym. W toku analiz ustalimy, jakie implikacje ma ta zmiana źródła określeń dla interpretacji konstytutywnych czynników antropologicznych, a w szczególności sumienia.

W niniejszej książce przyjmuję zasadniczo – wyraźnie je wszak formułując – założenia hermeneutycznego projektu filozoficznego Ricoeura i zastosowane w nim podejście egzegezy hermeneutycznej. Tym samym uznaję zasadność wyłącznie immanentnej krytyki prezentowanego stanowiska, co również zgadza się z poglądem samego referowanego autora. Pierwszym z tych założeń jest epistemologiczno-ontologiczny status samej refleksji, której odpowiada swoisty typ poznawczej pewności nazywany tutaj „poświadczeniem” (fr. *attestation*). Ma on charakter teoretyczno-praktyczny, tzn. odnosi się do działalności teoretycznej poznającego podmiotu, o ile ta skorelowana jest z pojmowanym integralnie sposobem bycia tegoż podmiotu. Podmiot jest więc „zaangażowanym obserwatorem”, a właściwie uczestnikiem procesu rozumienia, którego początku sam nie ustanawia, a jedynie może wyartykułować jego wstępne założenia, dotyczące m.in. historycznych uwarunkowań własnej sytuacji. Ów proces wychodzi zatem od przedkrytycznego rozumienia siebie przez podmiot, przechodzi krytyczną fazę wyjaśniania, aby osiągnąć poinstruowane przez krytykę rozumienie siebie. Ścisłe rzecz biorąc, należy stwierdzić, że metodyczny charakter przysługuje wyłącznie stadium wyjaśniania, które otwiera tym samym cały proces na możliwość kon-

frontacji z dokonaniem naukowym. Niemniej jednak, wzięte jako całość, rozumienie ma status filozoficznej mądrości praktycznej, nie zaś nauki we współczesnym tego słowa znaczeniu. Proces ów schematyzuje swoista wersja tzw. koła hermeneutycznego: podmiot – tekstowe obiektywizacje – podmiot, które nie jest wszelako błędnym kołem, skoro wprowadza do rozumienia siebie nowe momenty krytyczne. Zwornikiem całego procesu jest więc analiza refleksyjna w sensie nadanym jej przez francuską filozofię refleksji, uwolniona jednakże ze świadomościowej immanencji i uzupełniona o metodyczne procedury wyjaśniające (czerpane głównie z językoznawstwa, teorii literatury, poetyki, epistemologii historii), zastosowane do tekstów, z którymi się konfrontuje. Filozoficzne postępowanie Ricoeura przybiera postać refleksji transcendentalnej w kantowskim stylu, a zatem docelowo jest podejściem metaprzmiotowym posługującym się dialektyką w obliczu napotkanych aporii myślenia. Zarazem jest jednak postępowaniem aposteriorycznym, wychodzącym od konkretnego pojętego dziejowo, w czym przypomina myśl Hegłowską, z którą nie dzieli wszelako roszczeń do wiedzy absolutnej. Ricoeurowska dialektyka konkretna stanowi ciągłe poszukiwanie stanowisk mediujących między pojawiającymi się aporiami myślowymi.

Właściwym przedmiotem szeroko pojętego „doświadczenia” (bo obejmującego także to, co pośredniczy między podmiotem a światem) jawią się w tym przypadku teksty, a dokładniej świat w nich przedstawiony. Rękojmią konkretnego charakteru refleksji mają być dostępne w tekstach analizy fenomenologiczne w stylu ejdetycznym lub też semantyczno-pragmatyczne analizy języka potocznego w jego „transcendentalnych” (nieprzypadkowych, aczkolwiek warunkujących przypadkowość) użyciach. Równocześnie transcendentalność refleksji nie wskazuje tutaj na aprioryczne warunki możliwości doświadczenia, lecz na egzystencjalne uwarunkowania zaangażowanego w świat podmiotu rozumienia, w czym dochodzi do głosu nawiązanie do analityki jestestwa Martina Heideggera, jak również do filozofii świata życia codziennego u późnego Edmunda Husserla. Jeżeli jednak refleksja, jak wspomniano, ma w tym podejściu status epistemologiczno-ontologiczny, to nie pociąga on za sobą żadnej wyjściowej ontologii egzystencjalnego procesu rozumienia. Wręcz przeciwnie, ontologia, chociaż od początku zakładana, może być krytycznie

wyrażona pojęciowo jedynie w punkcie dojścia filozoficznej metafleksji nad ujętą dziejowo ucieleśnioną świadomością, włączoną w historyczny przebieg rozumienia siebie. Niniejsze badania przynależą więc do dziedziny refleksyjnej antropologii filozoficznej.

Połączenie tak różnorodnych sposobów prowadzenia badań filozoficznych tylko o tyle może sprostać zarzutowi o eklektyzm czy synkretyzm, o ile da się wykazać wewnętrzne zależności tych heterogenicznych, na pierwszy rzut oka, podejść. Temu właśnie zadaniu służy rekonstrukcja metodologicznych założeń myśli Ricoeura. Pozwala ona dostrzec inhereenty wymóg hermeneutyki jako teorii interpretacji wieloznaczności w łonie takich podejść, jak analiza refleksyjna czy fenomenologiczna, które jednocześnie zawierają wskaźniki ich egzystencjalnego ukierunkowania. Jednocześnie wielość odniesień do różnych nurtów tradycji filozoficznych i stanowisk współczesnych sprawia, że klaryfikacja używanych pojęć może następować dopiero w toku prezentacji.

W przedłożonej rozprawie ściśle przestrzegam, idąc za omawianym autorem, autonomii i odrębności filozoficznej płaszczyzny rozważań od ich ewentualnych religijnych źródeł (Biblii) czy zastosowań (hermeneutyka dyskursu przekonań). Te ostatnie, specyficzne obszary aplikacji refleksji traktowane są tak jak jakiegokolwiek inne teksty, będące przedmiotem zapośredniczonego „doświadczenia” w wyłuszczonej wyżej sensie. O ile zatem dopuszczam tutaj możliwość zastosowania i faktycznie korzystam z biblijnych inspiracji dla filozofii, o tyle posługuję się wyłącznie filozoficzną argumentacją w ich refleksyjnym opracowywaniu. Co więcej, hermeneutyczny zasięg dociekań, tj. włączenie w ich zakres dyskursów wieloznacznych (poetyckich) oraz dialektyka refleksji otwarta na poszukiwanie wciąż nowych stanowisk pośredniczących (jej aporetyczny styl) czynią z argumentacji jedyny środek filozoficznego uzasadniania. W przypadku konfliktu interpretacji kryterium wyboru pomiędzy nimi stanowi przeto dziejowo relatywna maksymalizacja znaczenia i optymalność argumentów, osiągalna w procesie komunikacji pod kierownictwem idei prawdy, rozumianej jako idealna granica intersubiektywnego porozumienia na odległość (poprzez teksty).

Praca składa się z pięciu rozdziałów. Pierwszy z nich ma na celu rekonstrukcję metodologicznych założeń filozoficznego projektu Paula

Ricoeura. Przedstawienie jego zasadniczych inspiracji oraz ich autor-
skich przekształceń ze strony francuskiego myśliciela zostaje uzupeł-
nione ukazaniem wewnętrznych powiązań tych różnorodnych i rzeko-
mo nieprzystających do siebie wpływów. Rozdział drugi stanowi opra-
cowanie Ricoeurowskiej teorii dyskursu, ze specjalnym uwzględnieniem
dyskursów poetyckich i narracji jako nośników innowacji semantycznej.
Doprecyzowane w ten sposób pojęcie dyskursów poetyckich okazuje się
z kolei pomocne, w ramach rozdziału trzeciego, do analizy dyskursu prze-
konań na przykładzie wiary biblijnej. Ten ostatni jest z jednej strony eg-
zemplifikacją dyskursu poetyckiego, toteż ogólne kategorie hermeneutyki
filozoficznej znajdują w jego przypadku swoje szczegółowe zastosowanie.
Z drugiej wszakże strony, skutek tej aplikacji, dyskurs przekonania ujawnia
swoją daleko posuniętą specyfikę, podporządkowując sobie ogólne
kategorie hermeneutyczne i odwracając relację prostego, regionalnego
ich zastosowania. Stąd, mimo iż całkowicie uprawnione, zastosowanie
to wymaga bacznego śledzenia granic tej operacji, poza którymi docho-
dzą do głosu przekonania, gdyż tylko rygorystyczne przestrzeganie ich
separacji gwarantuje zachowanie uniwersalności filozoficznego dyskursu.
Wprowadzone w rozdziale drugim pojęcie tożsamości narracyjnej zyskuje
w kolejnym rozdziale dodatkowe określenia, które są następstwem kon-
frontacji podmiotowości czytelnika ze światem Biblii.

Trzy pierwsze rozdziały razem wzięte prowadzą stopniowo do swo-
istej, regionalnej aplikacji ogólnych kategorii filozoficznej hermeneutyki
Ricoeura, pokazując najpierw jej naczelną założenia, następnie jej opera-
tywność na polu dyskursów poetyckich, by wreszcie odnieść je do bardzo
szczególnego wśród tych ostatnich, a mianowicie religijnych przekonania
człowieka wiary biblijnej. Trzeba jednakowoż zaznaczyć, iż postępując
w ten sposób, dokonują pewnego zabiegu interpretacyjnego, który nie
traktuje tylko narzędziowo aparatu pojęciowego filozofii hermeneutycz-
nej omawianego autora, lecz służy uwidocznieniu jednej z możliwych
perspektyw, otwartych przez jej antypozytywistyczną orientację: ukierun-
kowanie na wielopłaszczyznowość sensu.

Czwarty rozdział książki podejmuje już wprost zagadnienie religij-
nie motywowanych przekonania oraz narracyjnej tożsamości podmiotu
wiary biblijnej w pluralistycznej przestrzeni publicznej. Optyka inter-

pretacyjna, którą przyjmuję w tym i następnym rozdziale, zmienia się w stosunku do dominującej w rozdziałach poprzednich. Nie chodzi tu już bowiem o teoretyczne przybliżenia i krytyczną eksplorację granic filozoficznego dyskursu, który tylko uwyrażnia możliwe obszary swoich partykularnych zastosowań, lecz o przyjęcie stanowiska podmiotu dyskursu przekonań i jego krytycznofilozoficzną weryfikację od wewnątrz. To uściślenie sprawdzenia przekonaniowego punktu widzenia liczy się dodatkowo z faktem wielości odmiennych, acz równie silnych opcji przynależnościowych. Dokładniejszemu nakreśleniu tej złożonej relacji służą w rozdziale czwartym takie idee, jak nadzieja czy świadectwo, do których w rozdziale końcowym dołącza sprawiedliwość, zestawiona w fazie finalnej z miłością. Równolegle uściślane są kolejne określenia zaangażowanego w opcję przekonaniową podmiotu, który okazuje się podmiotem sumienia, świadectwa, praktycznej mądrości, uwagi itp. Następnie rozpatrywana jest sama wewnętrzna dialektyka dyskursu przekonań religijnych, wyrażająca się w kontrowersji pomiędzy przynależnością do pewnej wspólnoty wiary a zdystansowaniem, motywowanym współistnieniem wielu takich heterogenicznych przynależności. Dodajmy wszelako, iż utrzymywana tutaj perspektywa nie ma na celu racjonalizacji przekonań, religijnych źródeł czy motywacji za pomocą filozoficznego instrumentarium, ale ich włączenie w krytyczny proces rozumienia siebie, otwarty na różnorodne, tekstualnie zapośredniczone sensory. Dociekania wieniczy wskazanie antropologicznych uwarunkowań sprawiedliwej – a perspektywicznie także pokojowej – koegzystencji różnorodnych przekonań, miejsca wyznaczonego roszczeniu do prawdy ze strony tych ostatnich, a także kryteriów służących testowaniu ich wartości. Zarysowana tutaj droga wiedzie zatem od języka, znakowych zapośredniczeń, do ontologii podmiotu i jego określeń tożsamościowych.

W poniższych dociekaniach staram się uzasadnić hipotezę, wedle której Ricoeurowska hermeneutyka dostarcza solidnych ram i konceptualizacji dla spójnego ujęcia zagadnienia współistnienia różnorodnych religijnych przekonań w sytuacji światopoglądowego pluralizmu. Czyni to ona, wychodząc od właściwych sobie założeń, które podlegają stopniowemu rozjaśnianiu w toku prezentacji wspomnianych ram i określeń pojęciowych, a koherencja całości wywodów stanowi zarazem sprawdzian ra-

cjonalności i uniwersalności ich podstaw. Dodatkowo i bardziej ubocznie usiłuję wykazać płodność lektury dzieł francuskiego hermeneuty nie tylko urzeczywistnianej chronologicznie, lecz także retrospektywnie. W ten sposób np. analizy fenomenologiczne ukonkretniają późniejsze ustalenia hermeneutyčno-ontologiczne. Temu celowi służy zastosowanie opisów funkcjonowania uwagi w powiązaniu z działaniem sumienia.

Na polskim gruncie istnieje już pozycja traktująca o sumieniu w filozofii Ricoeura, autorstwa Grażyny Lubowickiej (Lubowicka 2000). Autorka bada w niej szerszą ideę podmiotowości u francuskiego filozofa, porównując ją z analizami Heideggera, a obecne u niej wątki fenomenologiczne dotyczą afektywności jako konkretyzacji aspektu bierności, właściwego nakazowi sumienia. W bieżącej pracy jest inaczej. Odwołania fenomenologiczne mają bowiem uwydatnić raczej dialektykę aktywności i pasywności w działaniu sumienia, a ponadto sprecyzować przysługującą mu zdolność rozeznania od strony dostępnych kryteriów.

W rozprawie zasadniczo powołuję się na istniejące przekłady dzieł Ricoeura. W przypadkach istotnych rozbieżności względem tekstów oryginalnych sygnalizuję to w przypisach. Każdorazowo, gdy cytuję pracę nieprzetłumaczoną na język polski, proponuję własny przekład. Skróty zastosowane w przypisach harwardzkich znajdują swoje rozwinięcie do pełnego brzmienia w bibliografii.

Pierwsza wersja przedłożonej Czytelnikowi książki stanowiła treść rozprawy doktorskiej, przygotowanej pod kierunkiem prof. Marka Drwięgi, któremu w tym miejscu wyrażam wdzięczność za cierpliwą i uważną lekturę oraz szereg bezcennych uwag. Dzięki nim praca niewątpliwie zyskała w poprzednim i obecnym kształcie. Dziękuję również pierwszemu, poza promotorem, czytelnikom książki w jej pierwotnej postaci: prof. Annie Grzegorzcyk i prof. Karolowi Tarnowskiemu. To ich wnikliwe i trafne komentarze pozwoliły na wprowadzenie wielu potrzebnych korekt i eliminację błędów oraz nieścisłości. Te nadal wprawdzie występują, ale mogą być policzone już wyłącznie na konto autora. Dziękuję tym, z którymi bezpośrednio czy też poprzez tekstowe zapośredniczenia dyskutowałem o filozofii Ricoeura, a które to dyskusje ogromnie mnie ubogaciły: dr Adrianie Warmbier, dr. hab. Jarosławowi Jakubowskiemu, prof. Andrzejowi Wiercińskiemu – autorom pięknych książek poświę-

conych francuskiemu myślicielowi. Dziękuję wreszcie tym wszystkim, bliskim i dalekim, którzy w rozmaity sposób wspierali mnie przy powstawaniu tej książki. Bez nich nie byłoby jej dzisiaj.

Niejednokrotnie przy pracy nad tym studium towarzyszyły mi słowa, którymi Ludwig Wittgenstein zakończył Przedmowę do *Dociekań filozoficznych*, a które cytuję tutaj na własny rachunek: „Chętnie napisałbym dobrą książkę. Ta tak nie wypadła, ale minął już czas, w którym mógłbym ją poprawić” (Wittgenstein 2008, 5).

Summary

In the book which the reader finds in their hands, I attempt to justify the hypothesis that the hermeneutical philosophy of Paul Ricoeur provides a solid framework and conceptualisation for a coherent approach to the coexistence of different religious convictions in the situation of worldview pluralism. The chosen hermeneutics develops its own assumptions which are gradually clarified in the course of the presentation of the aforementioned framework and concepts. At the same time, the coherence of all the arguments turns out to be a test of the rationality and universality of these hermeneutical foundations. Additionally, I try to demonstrate the productivity of reading the works of the French thinker, not only in chronological order but also retrospectively. Thus, some phenomenological analyses serve to make the subsequent hermeneutical-ontological attainments more concrete. This is precisely what is intended by the description of the functioning of attention, inasmuch as it is related to how the human conscience works.

The book consists of five chapters. Chapter one deals with the reconstruction of the methodological assumptions of Paul Ricoeur's philosophy. The presentation of its fundamental sources and original transformations performed by the author is complemented by an elucidation of the internal connections of these diverse and apparently incompatible influences. Chapter two contains an elaboration of Ricoeur's theory of discourse, with a special focus on poetic discourses and narratives

inasmuch as they bear some semantic innovation. The notion of poetic discourse thus clarified, chapter three then applies it to analyse the discourse of convictions by following the example of biblical faith. On the one hand, this last discourse turns out to be an exemplification of poetical discourse, thus the general categories of philosophical hermeneutics may be applied in this case. On the other hand, however, as a result of this application, the discourse of convictions reveals its far-reaching specificity, which in turn subordinates the general hermeneutical categories and reverses the relationship of their simple regional application. Therefore, although entirely legitimate, this application requires a careful monitoring of the limits of this operation in order to protect it by means of a strict separation between convictions and philosophical discourse. Only this vigilance is able to guarantee the universality of the latter and, by the same token, the validity of the entire endeavour. The notion of narrative identity introduced in chapter two gains additional qualitative determinations that result from the confrontation of the subjectivity of the reader with the world of the Bible.

The first three chapters together prepare and gradually deepen a peculiar regional application of the general categories of Ricoeur's hermeneutics. While doing so, they uncover, step by step, the main assumptions of the analysed philosophy, then its efficacy in the field of poetic discourses, and finally, its usefulness as to the religious convictions of an adherent of biblical faith. It should be noted, however, that by acting in this way, I trigger a certain interpretative procedure that makes a use of the anti-positivist orientation of Ricoeur's hermeneutics and manifests it through the focus on the multifacetedness of meaning.

Chapter four deals directly with the issue of religiously motivated convictions and the narrative identity of a believer in a pluralistic public space. The interpretative perspective that I adopt in this chapter and the one which follows changes when compared with the one which prevails in the previous chapters. It is no longer a matter of theoretical approximations and critical exploration of the limits of philosophical discourse, which only discloses potential areas for its particular applications. What is at stake here is the position of believer that is actually adopted and the attempt to verify it, in a critical and philosophical manner, but from

within. This challenge to verify the convictional point of view additionally takes into consideration the fact of a multiplicity of different but equally strong options. In chapter four, ideas such as hope or testimony, to which justice, finally juxtaposed with love, is added in the final chapter, serve to further outline this complex relationship. At the same time, the subsequent characterisations of the subject involved in a convictional option are also clarified. Consequently, what turns out to be at play is the subject of conscience, testimony, practical wisdom, attention, etc. Then what has to be considered is the inner dialectics of the discourse of religious convictions, which may be expressed in terms of the controversy between belonging to a certain community of faith, and the distancing motivated by the coexistence of many such heterogeneous affiliations. The investigations are crowned by pointing out the anthropological conditions for the just and intentionally peaceful coexistence of various convictions, the specification of their claim to truth, and the criteria for testing their value.

The study argues that the poetic approach to religious discourse and its reformulation in terms of justice serves to further develop it in the context of pluralism. At the same time, an important contribution of Ricoeur is that we should not leave the separate spheres of truth and justice in a state of incurable separation, but rather seek their mutual implications in the area of philosophical anthropology. Thus, the following three aspects of convictions come to light: their cognitive-interpretative dimension (the semantics, pragmatics and hermeneutics of poetic discourse), the ethical-moral together with political (a framework for the practical coexistence and translation of views embodying strong affiliations) and the anthropological (narrative identity, with the ontology of conscience and phenomenology of attention), as well as their mutual implications.

KEYWORDS: discourse, convictions, testimony, witness, conscience, attention, justice, biblical faith, narrative identity, religious pluralism, Paul Ricoeur, hermeneutics

Monografia Roberta Grzywacza jest ważnym wkładem w rozumienie nie tylko filozofii Paula Ricoeura, lecz także w zarys filozofii nadziei proponowanej w środowisku polskim chociażby przez prof. Józefa Tischnera czy prof. Karola Tarnowskiego. Nadzieja, jak zauważa autor, „dostarcza głębokiego uzasadnienia wyboru podejścia hermeneutycznego, wskazując na semantyczną otwartość dyskursu w ogóle i korelatywne otwarcie jego podmiotu. Ona też czyni możliwą niekonfliktową wersję relacji filozoficznej autonomii i posłuszeństwa autorytetowi słowa”. Dlatego warto taką filozofię proponować i rozwijać.

Podsumowując recenzję monografii Roberta Grzywacza *SJ Świadek przekonania – podmiot sumienia. Paul Ricoeur i filozofia świadectwa*, należy stwierdzić, że polskie środowisko filozoficzne otrzymuje solidną i rzetelną pracę interpretacyjną filozofii francuskiego myśliciela Paula Ricoeura.

Po pierwsze praca jest napisana rzetelnie, z zacięciem erudycyjnym i świetnym warsztatem interpretacyjnym. Po drugie ukazana jest w sposób kompetentny całość argumentacji związanych z filozofią świadectwa zaproponowaną przez Paula Ricoeura. Po trzecie publikacja powstała w środowisku filozofii hermeneutyczno-fenomenologicznej, którą cechuje obiektywizm i rzetelność w interpretacjach filozoficznych. Po czwarte praca napisana jest z jednej strony językiem specjalistycznym (ale metodologia, klarowność wyводу, spójność uzasadnienia, weryfikacja hipotez badawczych mogą być wzorem dla każdego badacza), z drugiej strony jednak autor swoje wywody uzupełnia odwołaniami do współczesnej literatury, dokumentów, wydarzeń, czyniąc lekturę niezwykle interesującą.

Fragment recenzji ks. dra hab. Macieja Bały, prof. UKSW

